

DOGMATİZM VE ÇAĞDAŞLIK BAĞLAMINDA İSLÂM

İbrahim Hakkı AYDIN (*)

Özet

Uzun bir geçmişten beri "İslâm ve Çağdaşlık", İslâm ve Değişim", "İslâm ve Reform" gibi konular tartışılmaktadır. Bu tartışmaların odağında "İslâm dininin gelişmelerle, değişen dünya koşullarıyla uyuşup uyuşmadığı, uyuşmuyorsa ne yapılmalı?" gibi sorular bulunmaktadır. Dogmatik temellere oturan sistemler, değişen koşullara uyum sağlayamaz. Çünkü bu tür sistemler, insana düşünme, sorgulama ve üretme hakkı vermezler, her türlü fikre yeniden yapılandırmaya kapalıdır. Çağdaşlık ise özgün düşüncüyü, sorgulamayı, zamanın gereklerine ve çoğunluğun yararına olana göre yaşamı düzenlenmeyi gerekli kılar. Bu çalışmada, "İslâm temel yapı olarak dogmatik bir din midir, bütün dünyayla ve çağdaşlıkla uyum içinde olabilir mi?" sorusuna cevap aranmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çağdaşlık, Dogmatizm, Gelenek, İslâm.

Islam in Dogmatism and Contemporaneity Context

Abstract

Up till now Islam and contemporaneity, Islam and change, Islam and reform as topics have been discussed. Focus of this discusses there is seminal, conditions of ever-changing world whether harmonious of inharmonious of Islam religion. Rudiments systems don't accommodate to modifying conditions. Because these kind systems don't recognize to human thinking, grilling and producing and close all shades of opinion restructuring. As for contemporaneity require to original think, grilling, the exigencies of time, to the advantage of majority. In this study discusses "Is Islam religious dogmatic or it in the with contemporaneity and to be square with the entire world favourable?" questions.

Key Words: Contemporaneity, Dogmatism, Islam, Tradition.

*) Doç. Dr. Atatürk Üniv., İlahiyat Fak. Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü
(e-posta: iaydin@atauni.edu.tr)

Giriş

İnsanoğlu merak duygusunun bir sonucu olarak, durağan bir hayatı tercih etmediğinden hep değişiklikler, yeni ufuk arayışı içinde olmuştur. Bu nitelik onun doğasında saklıdır. Yeni ufuklara doğru koşan insanın en önemli aracı, “neden”, “niçin”, “nasıl” soruları olmuştur. İnsan bu sorulara, yaşadığı dönemin içerdiği koşullar çerçevesinde yanıt bulmaya çalışmıştır. Dolayısıyla, her dönemin insanı geçmişten ona ulaşan bilgileri, hangi kaynaktan gelirse gelsin, irdelemeden, sorgulamadan benimsemeye pek olumlu bakmamıştır. Bu onu tamamen reddettiği anlamına gelmez. Çünkü insanoğlunun ortaya koyduğu en önemli ürün, geçmişten günümüze ulaşan bilgi birikimleridir. Bu bilgi birikimleri içinde, kendisinin mutlak doğru bilgi olduğunu ve her türlü değişime kapalı olan, hatta hiçbir aklî ve mantıkî zeminde tartışılmaya, sorgulanmaya gerek duymadan benimsemeyi isteyen öğretiler olduğu gibi, irdelenmesine, aklî, mantıkî zeminlerde objektif ve doğru bir şekilde tartışılmasına izin veren, hatta tartışılmasını teşvik eden sistemler de vardır.

Bu çalışmada; “kuşku kırıntısı”na ya da “eleştiri ögesi”ne yer vermeksizin, zaman ve mekâna özgü koşulları dikkate almaksızın, kendi ilke ve düşüncelerinin olduğu gibi kabul edilmesini bekleyen ve bunlardan katı yöntemle önermeler türeten, mantıksal açıdan savunulabilir olmamasına karşın, düşünce ya da inanç ilkelerine bağlanma tutumu olarak “dogmatizm”in tanımı yapılmaktadır. Daha sonra düşüncedeki açıklık, özgürlük, katı otoritelerden, doğmalardan bağımsızlık ve en yeni ve en son dile getirilmiş düşünceler üzerine bilgi anlamına gelen “çağdaşlık” hakkında bilgi verilmekte ve bu iki kavram çerçevesinde, çeşitli platformlarda farklı tarzlarda tartışılmakta olan İslâm’ın dogma ve çağdaşlık ile ilişkisine değinilmektedir.

1- Dogma

Dogma (inak); mutlak kabul edilen bir otoriteye dayanıp, başka olgulardan, diğer deneysel ve rasyonel desteklerden bağımsız olarak kabul edilen şeydir. Genelde inanılan şeyler için kullanılan dogma terimi, büyük bir otoriteye dayanılarak kabul edilen ilke, önerme olarak da tanımlanır. Buna göre dogma, mantık ve akıl ilkeleriyle doğruluğu sınanmadan kabul edilmiş olarak, doğru diye öne sürülen, doğruluğundan asla kuşkulanamaması istenen görüş ya da öğretilerdir¹. Başka bir ifadeyle “dogma”; “apaçık doğru” diye öne sürülüp her türden eleştiriye ya da tartışmaya kapalı olan, doğruluğu sorgulanmaksızın ve hiçbir eleştiri süzgecinden geçirmeksizin bir düşünürün ya da dinsel gücün otoritesine dayanılarak kabul edilip “değişmez” olduğu varsayılan, dolayısıyla “mutlak hakikat” diye öne sürülen ilkeler ya da önermeler bütünüdür. Ayrıca gerek felsefî ve dînî, gerekse diğer alanlarda, belirli bir konuda öne sürülen görüşün, dile getirilen düşüncenin sorgulanamaz bir “gerçeklik” ya da tartışılmaz bir “hakikat”mış gibi ortaya konmasına da dogma denir². Kısaca Dogma, ne ortaya konulurken, ne de daha sonra, ken-

1) H. P. Own, “Dogma”, *The Encyclopedia of Philosophy*, Editor: Paul Edwards, New York-London 1967, Vol. I, pp. 410-411; F. E. Peters. *Greek Philosophical Terms. A Historical Lexicon*, New York 1967, pp 76; Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, (4. bsk.), İst. 2000, s. 268.

2) Sarp Erk Ulaş, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara 2002, s. 403.

disi üzerinde herhangi bir tartışmaya müsaade etmeyen görüş anlamındadır. Dogma, doğruluğuna peşinen inanılan, inanıldıktan sonra da eğri mi, doğru mu tartışmasına kapalı olan kabullerdir. Dogmalar varlıklarını da bu peşin kabullerine borçludur. Dogma sahibi, dogmasının doğruluğunu ispat için herhangi bir gayret sarf etme gereği duymaz ve aslâ tartışılmasına, üzerinde akıl yürütülmesine de müsaade etmez³. Dolayısıyla; **merakla ve anlama çabasıyla başlayıp, sürekli sorgulamayla belirginleşen bir “arayış” olarak düşünmeyle belirlenen yollar, kendisine sunulmuş olduğu gibi benimsemeyip, sorgulayarak kabullenişler, dogmacı düşünceye zıttır.**

Bu düşünceye dayalı anlayış, felsefe dünyasında “dogmatizm” adıyla bir doktrin olarak da yer bulmuştur. **Dogmatizm** ya da inakçılık; öne sürülen öğreti ve ilkeleri, sorgulamadan doğru olarak benimseyen, benimsediği ilkelerden değişmez katı bir yöntemle başka birtakım önermeler üreten ve bir takım a priori ilkeleri yahut dogmaları veya hiçbir şekilde değişmeyen ve sorgulanamayan inançları kabul ederek, insan bilgisinin mutlak hakikate erişebileceğini iddia eden felsefe anlayışıdır⁴. Bu felsefe anlayışı, en küçük bir kuşku kırıntısına ya da eleştiri ögesine yer vermeksizin, somut koşulları, zaman ve mekâna özgü durumları göz önüne almaksızın, bir otorite tarafından ileri sürülen ilke ve düşünceleri doğru diye olduğu gibi kabul eder.

Dogmacı anlayış; doğruluğu ya da yanlışlığı kabul edilmesi istenen ilke hakkında, kabul edecek olana (o ilke ile karşı karşıya gelen insana) hiçbir şekilde kuşkulama, sorgulama ve irdeleme yapma hakkı vermeden, o ilkeyi kabul ettirmek ister. Hiçbir koşulda en ufak bir değişikliğe bile açık değildir. Dolayısıyla onun için değişim söz konusu değildir. Dogmatik anlayış; şu ya da bu otorite tarafından benimsenen ilkeleri kanıt armaksızın “doğru” kabul eden; öne sürülen ilkeyi, deney ve gözleme başvurmaksızın “bilgi” diye onaylayan; her zaman ve her yerde geçerli mutlak bilgilerin var olduğunu öne sürer⁵. Dolayısıyla dogma, bireye her hangi bir katkı, müdahale, düzenleme, yapma hakkı vermediği gibi, sürüp giden yaşamın akışını yeniden anlama ya da anlamlandırma uğraşlarına, özgür düşünce ortamına karşıdır. Bütün bunların sonucunda diyebiliriz ki dogmacılık; insanın anlam arayışını sonlandıran, sorgulamaktan, eleştirel düşünceden uzaklaştıran bir tutum olarak karşımıza çıkmaktadır. Dogmatizmin varacağı sonuç, muhtemelen hoşgörüsüzlük, bağnazlık ve düşünce zorbalığıdır.

2- Çağdaşlık

Çağ kelimesi zaman kavramı ile ilgili bir kelimedir. Fakat zamanı ve zamanın bölümlerini hangi konularda, hangi kriterler açısından ele alırsak, çağ da ona göre adlandırılır. Çünkü aynı çağda var olan varlıklar, aynı çağın genel özelliklerine uyum sağladığı kabul edilir⁶. “Çağdaş” (Contemporaneity, modernity) sözcüğü eski Türkçe’de Arapça kö-

3) <http://www.yeryuzunden.de/dogma.htm> (12.06.2006)

4) Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, IV. Baskı, İstanbul 1988, s.56.; S. Hayri Bolay, “Dogmacılık”, mad., *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, VI. Baskı, Ankara 1996, s.102.

5) Ulaş, *Felsefe Sözlüğü*, s. 403.

6) Amiran Kurtkan Bilgiseven, “Çağdaşlık Nedir?”, *Yeni Türkiye*, sayı: 23-24, Eylül-Aralık 1998, <http://www.yeniturkiye.com/display.asp?islem1=true&c=0261&dv=on>, (12. 06. 2006)

kenli bir kelime olan “muasır”, “asrî” kelimeleriyle de karşılanmıştır. Çağdaş veya muasır “aynı çağda yaşayan” demektir. Bilindiği gibi, Alman Tarihçisi Chistopher Cellarius (1638-1707) tarafından yapılan ayırımı göre, zaman akışı, İlkçağ, Ortaçağ, Yeniçağ, Yakınçağ şeklindedir. Cellarius’un bu ayrımı elbette görecelidir. Örneğin 18. yüzyılda bulunup da “Yeniçağ”ın koşulları içinde yaşamayan, feodal bir siyasal yapı içinde, tam anlamıyla o gün çağdaşlığın gereği olan para ekonomisine geçememiş, üstelik bu düşüncüyü kabul edemeyen toplumların Yeniçağda değil, Ortaçağda yaşadığı daha doğrudur. Bu durumda, çağdaş, “aynı çağda” yaşayan demek değildir. Çağdaş, çağlar boyu insanlığın yararına elde edilen olgularla ileri toplumlar haline gelip, bilim kültür bakımından en yüksek düzeydekilerin ölçüsünde yaşam anlayışlarını belirleyip, bu düşüncede olmaktadır. Yani çağdaşlığın temelinde, bilim ve kültürün gerekleri doğrultusunda büyük çoğunluğun yararına hizmet etmek anlayış vardır⁷. Dolayısıyla çağdaş kavramı ile uygarlık aşamasının en yüksek düzeyinde hayatını düzenleyen ya da düzenlemek isteyenler, anlaşılmalıdır.

Bütün bunların yanında “çağdaş, çağdaşlık” teriminin yerine aslında “güncellik, güncel” teriminin kullanılmasının daha uygun olacağı düşünülebilir. Çünkü her şey artık o kadar hızlı değişip geliyor ki, önceleri bir çağda, olabilen değişiklikler artık bir insan ömrüne çok rahatlıkla sığabiliyor. Hatta gün be gün değişiklikler, gelişmeler olmaktadır. Örneğin aynı çağ içinde bir dönem fes giymek bir dönem şapka giymek, bir dönem de açık baş olmak çağdaşlığın gereği görülmüştür. Bu değişikliklerin olması, öyle çağlar sürmemekte, bir ömür içinde gerçekleşebilmektedir.

Geleneksel olanı, bir inanç sistemi ya da öğreti bütünü, değişen koşullara uyarlama eğilimi olarak tanımlanabilen “çağdaşlık” (contemporary) kavramı, yaşanan çevre ile her bakımdan uyum ve denge içinde yaşayabilme koşullarını oluşturmanın gerekliliğini benimseyen anlayışı ifade eder. Geleneksel ve dogma olanın karşıtı olarak da tanımlanabilen “çağdaş” sözcüğü, aydınlanma geleneğini, aklın ürünü olan rasyonel bilim anlayışı ve yönteminin her alana uygulanması tavrını, uzmanlaşmış kültürün bilim yoluyla kazandığı birikimin günlük yaşamın zenginleştirilmesi ve rasyonel örgütlenişi için kullanılması gerektiğini de içerir⁸. “Çağdaş” terimi aynı zamanda felsefi çerçeve içinde, çoğunlukla Aydınlanma’yla irtibatlandırılan idealler ve kabuller için de kullanılır. Başka bir deyişle, çağdaşlık aydınlanmayla birlikte gerçekleşen entelektüel dönüşümün ortaya çıkardığı dünya görüşünü, demokrasi temeli üzerine yükselen bilimci, akılcı, ilerlemeci ve insan merkezci ideolojiyi, aydınlanmış bilinci ifade eder. Bu da modern felsefenin karakteristik benliği bilincin soyut ve cisimleşmiş öznesidir⁹. Bu anlamda Emmanuel Kant’ın da belirttiği gibi, aydınlanmış bilinç her türlü otorite karşısında kendini bağımsız hissederek, dünya sorunlarına eleştirel bakmayı başarır. Aydınlanmış bilinci hiç kim-

7) Ahmet Mumcu, “Atatürk ve Çağdaşlaşma”, <http://www.kho.edu.tr/yayinlar/btym/yayinlistesi/yayinlar/Yayin1999/218-cagdaslasma.htm> (12.06. 2006)

8) M. Küyel, “Klasik, Skolastik, Modern”, *Klasik Çağ Düşüncesi ve Çağdaş Kültür (I. Sempozyum Bildirileri)*, Ankara, 1977. s.33.

9) D. West, *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, çev. A. Cevizci, İstanbul, 1998, s. 34.

senin, ideolojilerin, yeryüzünün yönetme gücünün tanrı tarafından kendilerine verildiğini iddia eden kilisenin ya da kralın etkisine girmez. Çünkü bu anlayıştaki kilise ve kral kendileri dışında başka bir gücün oluşmasını kabullenmezler ve her seferinde bilgiyi kontrollerinde tutmayı isterler.

Bu noktada da, çağdaşlığın ölçüsünün olup olmadığını ve çağdaşlığın nasıl anlaşılması gerektiğini tartışmak gerekmektedir. Aslında çağdaşlığın ölçülerini her dönem insanlığın yaşamından çıkarmak gerekir. Bunun için Dünya ülkelerinin hepsinde mevcut olan, en geniş kapsamlı ve büyük çoğunluğa faydalı olan ölçülerde aramak gerekir. Çünkü çağdaşlığı karakterize eden öncelikli özellik, onun yaşanan zaman içinde insanlık için ortaya çıkan kimi temel durum ve oluşumlardır. Öyleyse çağdaşlık; modern toplumun bilim karşısındaki tedirgin tavrından, dile yönelik ilgiden, teknolojik gelişmelerden, savaşların yarattığı umutsuzluktan, toplumsal koşulların yarattığı güven bunalımı ve yabancılaştırmadan, vb. kaynaklanan olumsuzlukların karşısında sağlam bir duruş sergilemek durumundadır.

Çağdaşlığı belirleyen öğelerden bir diğeri de, ölçütler arasında; bilime, ateizme, kapitalizme, bürokratik rasyonaliteye, hepsinin ötesinde, tüm yabancı anlayışlara yer verilebilmesidir. Çok renkliliğe izin verme, ferdi yaşam biçimini benimseme çağdaşlığın en önemli göstergeleri olmak zorundadır.

Aslında çağdaşlığın temel ölçütü, epistemolojik ölçüttür. Buna göre, kendisinden önceki dönemin dogmatik inancıyla, yaşanan dönemin problemlerine cevap veremeyen kabuller ve eskimiş düşünceleriyle, kutsallaşmış gelenekleriyle yaşamın şekillendiği yerde, çağdaş olmaktan söz edilemez. Çağdaşlığın merkezinde, akıl ve bilimin kapsamı ve sınırlarıyla ilgili felsefi tartışmalar bulunmaktadır. Ancak unutulmaması gerekir ki, “çağdaş uygarlık düzeyi”ne ulaşmak için, dışardan bilgi, teknoloji ithal edilmesi yeterli kabul edilemez. Çağdaşlığın, dış kaynaktan gelen ne olursa olsun, sorgu süzgecinden geçirilip, düşünce potasında eritilip yeni bir alayım haline getirilerek oluşturulan bir bilgi birikimi ve onun tasarrufuyla ilgili bir kavram olduğu net bir şekilde fark edilmelidir.

Ortaçağ ve skolâstiğin karşıtı olarak “modern”i çağdaşlıkla eş anlamlı kabul edebiliriz. Çünkü aydınlatma geleneğini, aklın ürünü olan rasyonel bilim anlayışı ve yöntemini benimseyen modernite¹⁰ bu anlamıyla yaşanan zamanın koşullarına yaşamı uyarlamayı önermektedir.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, çağdaşlaşmak eskiyi tamamen silmek, kötü kabul etmek anlamına gelmez. Çağdaşlığı, basit bir ideolojik kavram olarak görmeyip, geleneğe bağlı, fakat gelenekçi olmayan, rasyonel bir anlayış olarak değerlendirmek gerekir. Çünkü “Hayatı geriye dönerek anlar, ileriye dönerek yaşarız.”

Bütün bunların sonucunda çağdaşlığın en temel nitelikleri hakkında şunlar söylenebilir. İnsanların birbirlerine saygılı ve hoşgörülü davranması, devlet gücünün herkese ulaşması ve bu gücün müşfik olması, bir kişiye veya bir zümreye değil, bütün topluma

10) Colin Simith, “Modernimse”, *The Encyclopedia of Philosophy*, Editor: Paul Edwards, New York-London 1967, Vol. V, 359; Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s. 650.

ait bulunmasıdır. Çağdaşlık insanların devletin kurallarına uymaları, devletin de bütün yurttaşlarına en geniş bir eşitlik ve özgürlük içinde bütün hakları tanınmasıdır. Kazanç ve gelir dağılımının adaletli olması, insanların yaşamında evrensel belli ahlâk kurallarının hâkim olması, bireylerin, toplumun ve devletin yaşamına bilimin yol göstermesi ve bilimsellikten ayrılmanın hiçbir zaman olanaklı bulunmaması da çağdaşlığın niteliklerine dahildir¹¹. Çağdaşlık, içinde bulunulan koşullarda insan ve insanlık için en iyi olanın belirlenmesi için sahip olunan her türlü birikimi değerlendirerek yeni bir yaşam şeklini oluşturacak niteliklerdir. Bu öğelerin hepsi çağdaşlık ölçüsünü oluşturur. Bunlardan birinin eksik olması çağdaşlığa engeldir. Ancak bu öğelerin tam bir hemojenite oluşturması durumunda çağdaşlıktan söz edilebilir.

3- İslâm ve Dogma

İslâm-dogma ilişkisinde öncelikli sorun, bir ilkeyi dogma yapan özellikleri, İslâm'ın taşıyıp taşımadığı, benimseyip benimsemediğinin irdelenmesidir. Dogma olmanın birinci basamağında bulunan "ilkelerin bir otorite tarafından belirlenmesi" bakımından belki İslâm'ın dogma olduğu söylenebilir. Ancak dogma olmanın diğer basamaklarına doğru ilerledikçe İslâm'ın dogma olduğunu söylemek zorlaşmaktadır. Her şeyden önce İslâm'ın ilk adımında İslâm'ın temel ilkelerini kabullenmede akıl, düşünme, sorgulama vardır. Sorgulama yapmadan, akli değerlendirmede bulunmadan yapılan kabullenmeye "taklidî iman"; sorgulayarak, akli değerlendirmede bulunarak gerçekleşen kabullenmeye "tahkikî iman" denilmesinde bunu net olarak görmekteyiz. Hatta bu noktada İmam-ı Gazali taklidî imanı pek makbul görmemesi tahkikî imanı önermesinin¹² temelinde metodik şüphe, sorgulama bulunmaktadır.

İslâm'ın en temel ilkesi olan Allah'ın varlığı ve birliği, evrenin yaratılmış olması, evrenin bir yöneticisi olduğu gibi ilkelerin hepsinin bizzat İslâm'ın temel ilkelerini koyan mutlak otorite, insanın, sorgulamasını, akli çabalarla bunların neligini anlamaya çalışmasını teşvik etmektedir. Aşağıda işaret edeceğimiz üzere, bunun pek çok örneğini Kur'an-ı Kerim'de görmemiz mümkündür. Belki İslâm'ın tartışmayı istemediği ya da en az tartışma olabilecek konunun "ruh" konusu olduğu söylenebilir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "*Sana ruhtan sorarlar. De ki- Ruh Rabbinin emrindedir. (onun hakkında) size pek az ilim verilmiştir.*"¹³ âyeti insanın bilgi kaynaklarının bu konuda yeterli olmadığından, tartışmayı pek hoş karşılamamakla birlikte yine de bu konuda araştırma, inceleme ve sorgulama yapmaya kesin bir yaşaklama getirmemiştir.

İslâm dini kendi ilkelerini insanlığa sunmuş ve bunların doğru, hakikat olduğunu belirtmiş, ardından bu ilkelerin kabulünü istemiştir. Ancak bu isteyiş dogmatizmde olduğu gibi değildir. İslâm dini kendi ilkelerinin sorgulanıp, rasyonel ilkelere, deney ve göz-

11) Ahmet Mumcu, "*Atatürk ve Çağdaşlaşma*", <http://www.kho.edu.tr/yayinlar/btym/yayinlistesi/yayinlar/Yayin1999/218-cagdaslasma.htm> (12.06.2006)

12) el-İmam Ebî Muhammed b. Muhammed b. el-Gazalî, *el-Munkizu mine'd-dalâl, Mecmu'atu Resâ'il İmam el-Gazalî* (içinde), nşr. Ahmed Semseddin, Beyrut 1988, s. 25-26.

13) İsra, 17/85.

lemlerle irdelenmesine, dogmatizmin aksine, olumlu yaklaşmaktadır. Hatta bu irdelenmenin yapılmasını her fırsatta teşvik etmektedir. Hiç kimsenin zorlanmasını ve herkesin kendi iradesine bırakılması konusunda uyarılarda bulunmaktadır. Örneğin şu âyetlerde bunu açıkça görmekteyiz: “*Rabbin isteseydi, yeryüzündekilerin hepsini mutlaka inandırdı. O halde sen mi insanları inanmaları için zorlayacaksın?*”¹⁴ Yani Allah isteseydi, tüm insanları aynı dine mensup olarak da yaratabilirdi.

İnsanların İslâm’ı bir dogma olarak değil de rasyonel ve deneysel bilgiye dayanarak benimsemeleri, şu âyette de istenmektedir. “*Doğrusu, göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün gidip gelmesinde, insanlara yarar sağlayan şeyleri denizde taşıyan gemilerde, Allah’ın gökten indirip, ölümden sonra yeri kendisiyle dirilttiği suda ve orada yarattığı her türlü canlıda, rüzgârları ve gök ile yer arasında yürütülen bulutları yönetmesinde, aklını kullanan toplumlar için belgeler (deliller) vardır.*”¹⁵

Diğer bir âyette ise şöyle buyrulmaktadır: “*Bu insanlar devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yürütüldüğüne, dağların nasıl dikildiğine, yerin nasıl düzeltildiğine bir bakmazlar mı?*”¹⁶

Bu âyetlerde görüldüğü gibi Allah, varlığını, birliğini, gücünü, büyüklüğünü gösteren dünyadaki yaratılış harikalarını, insanın dikkatine sunmaktadır. Bu sunumla Allah insanın bu dünyadaki düzeni inceleyip onun üzerinde düşünen her akıllı insan bu düzenin, insan için bu ideal imkânların bir kudret tarafından var edildiğini aklî çabayla, deney ve gözlem yardımıyla bulabileceğine işaret etmektedir. Allah her şeyin yaratıldığını bunların bir yaratıcısının olduğunu bildirdikten sonra inanmayanlara akıllarını ve duyularını dış dünyaya çevirmelerini, dış dünyadaki nesnelere üzerinde düşünmeye çağırılmaktadır. Zira bu düzene, varlıklara bakıp, sağlıklı bir akılla düşünen insanın evrenin bir yaratıcısının olduğunu bulabileceğini bildirmektedir. Ayrıca dogmatizmde olan zorlamayı kendisinin ilkelerinin kabulüne de kullanmamaktadır. Dolayısıyla İslâm kendi ilkelerini bir dogma olarak değil, rasyonel temellerde sunmaktadır. Nitekim bu âyetlerin devamında Hz. Peygambere dolayısıyla da insanlara şöyle denilmektedir: “*Sen anlat! Esasen Sen sadece anlatacaksın. Sen onlara zor kullanacak değilsin.*”¹⁷; “*Doğrusu bize düşen sadece doğru yolu göstermektir.*”¹⁸

Peygamberin görevi, İslâm’ın temel ilkelerini anlatmakla sınırlandırılmıştır. İnsanlar inancı seçmede tamamen özgürdür. Hatta Kur’ân, kendisinin ortaya koyduğu prensiplerin aksine görüş ve delil ileri sürenleri dogmatik bir yaklaşımla yalanlamamakta ve ret etmemekte, onları, iddialarını ispata davet etmektedir¹⁹. Farklı düşüncede olanlara ken-

14) Yûnus, 10/99.

15) Bakara, 2/164.

16) Gaşıye, 89/17-20.

17) Gaşıye, 89/ 21-22.

18) Leyl, 92 /12.

19) Bakara 2/23.

dilerini anlatma fırsatı vermektedir. Allah Peygamberine, yapacağı işler konusunda insanlara danışmasını, onlarla istişare etmesini önermektedir²⁰.

Sorgulamaya, İslâm'ın hoşgörü ile yaklaşmasının en güzel örneklerinden biri de Hz. Musa ile Hz. İbrahim kıssalarındadır. Bilindiği gibi, Hz. Musa, inanç konusunda kalbi mutmainliğini sağlamak için "...*Rabbim, kendini bana göster, Sana bakayım, dedi. Allah- Sen beni göremezsin, ama dağa bak, dağ yerinde durursa, Sen beni göreceksin- buyurdu. Rabbi dağa tecelli edince dağı parça parça etti ve Musa da baygın düştü. Ayılınca "Sen yücesin, Sana tövbe ettim ve ben inananların ilkiyim- dedi."*²¹ Bir diğer âyette "*Hani bir zamanlar, İbrahim:*

-Rabbim! Ölüleri nasıl dirilttiğini bana göster, demişti.

-İnanmıyor musun? Deyince de;

-İnanıyorum, fakat kalbim mutmain olsun (gönlüm iyice yatsın, benimsesin), demiş

*-Öyleyse dört kuş al, onları kendine alıştır. Onları iyice tanı. Sonra onları parçala ve her dağın üzerine onlardan birer parça at. Sonra onları çağır. Onlar uçarak sana gelirler..."*²²

Bu âyetlerde çok önemli bir sorgulama hoşgörüsü ve insana tanınmış özgürlük vardır. Peygamber olan zat, Rabbinden gelen mesajı irdelemek istiyor. İnandı, fakat kalbi tam olarak benimseyemeyip, az da olsa bir kuşku duyuyor. Bunun giderilmesi için Allah'tan ilave bir şeyler istiyor. Allah da bu talebi geri çevirmiyor, bundan alınmıyor. Örneğin; "Vay! Biz sana peygamberlik verdiğimiz halde, sen nasıl böyle bir talepte bulunursun" demiyor. Ayrıca buradan İslâm'ın, rasyonel bilginin temelinde bulunan sorgulamayı ve metodik şüpheyi de ontolojik bir olgu olarak benimsendiği anlaşılmaktadır. Oysa mutlak anlamda dikta, dogmaları kabul ettirmek isteyen otoriteden, böyle bir davranış beklenemez. Fakat Allah her iki peygamberinin tekliflerine de olumlu yaklaşıyor. Tartışılmasına, kuşkulanaılmasına izin veriyor. Kullarıyla karşılıklı diyaloglar kuruyor ve kullarının taleplerine göre bazı düzenlemeler yapıyor.

Öte yandan Allah'ın peygamberlerinin bu tür taleplerinin yanında kullarının taleplerini de despot bir otorite gibi değil, akıllara ve gönüllere hitap edecek şekilde hoş karşıladığını biliyoruz. Bu konuda Kur'ân-ı Kerim'de onlarca olay vardır. Örneğin Bakara süresinin 67-76. âyetlerinde anlatılan kıssa bunun örneğidir: Hz. Musa döneminde bir kimse öldürülüyor. Katilin bulunması için Allah bir ineğin kurban edilmesini istiyor. Allah'ın bu isteğine bir dizi sorular yönelten insanlara Allah her defasında Hz. Musa aracılığı ile yanıt veriyor ve bu yanıtlarda onlara "hadi ötesini berisini kurcalamayın bir inek kesin" demiyor. Allah Hz. Musa'ya "*Bunların inanacaklarını mı umuyorsunuz? Onlardan bir takım insanlar Allah'ın sözünü dinlerdi. Ona akılları yattıktan sonra da*

20) Âl-i İmrân, 3/159; Şûrâ, 42/38.

21) Araf, 7/143.

22) Bakara, 2/260.

onu bile bile çarpıttırlardı.”²³ dediğine göre, onların aslında inanmayacaklarını da biliyor. Fakat yine de onların sorularına cevap veriyor. Bu Kurânî örnek İslâm’ın kalplere, akıllara hitap ettiğini, dogmatizmde olduğu gibi, hiçbir şeyin körü körüne kabul ettirmek istemediğini ortaya koymaktadır.

Dogmatik anlayış kuşkuculuğun aksine, insanın bilgi edineceğini benimsemekle birlikte, bilginin kaynağı konusunda tartışma kabul etmez. Çünkü bu anlayışa göre bilginin kaynağı ancak mutlak bir otorite olabilir ve bu otorite her türlü tartışmaya kapalıdır. Oysa İslâm her fırsatta bilginin kaynağının test edilmesini önerir. “Size bir haber (bilgi) geldiğinde onu (n doğru olup olmadığını) araştırın...”²⁴ âyeti bunun en güzel örneğidir. Dogmatizm epistemolojide, kuşkuculuğun tam karşıtı olan ve insan zihninin, varlığın kendisinin ve varlığın ilk nedenlerinin nesnel bilgisine sahip olabileceği iddiasını, her türlü eleştirel düşünceden önce kabul ettiği ilkelerin bir gereği olarak, benimseyen bir yaklaşım içinde olmakla, İslâm düşünce sisteminden çok farklı bir nitelik taşımaktadır. Bunun içinde Alman filozofu Kant, dogmatizmi, bilgiye sahip olunabileceğini benimseyen, ancak bu iddiasının dayandığı yöntem ve ilkelerin eleştirel bir incelemesini yapmayan bakış açısı olarak tanımlamıştır²⁵. Dogmatizmde rasyonel düşünmeye, deney ve gözleme yer yoktur. Şartların aklın ve deneyin kullanılmasını zorunlu hale getirdiği durumlarda ise, dogma kişiyi bunlarla kendisini doğrulamakla yükümlü kılar. Zira bunun olmaması dogmanın doğasından ileri gelir. Oysa özellikle bilgi edinme konusunda İslâm’da rasyonel düşünmenin, deney ve gözlemin son derece önemli bir yeri vardır. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de “... Biz âyetleri düşünen bir toplum için ayrıntılı olarak açıkladık.”²⁶; “Aklınızı kullanacağınız umulur.”²⁷; “Aklını kullanan toplumlar için belgeler (kanutlar) vardır.”²⁸ gibi âyetler bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Allah doğru olan bilgileri insanın kabul etmesini isteyip bir takım akli deliller getirirken insanın, aklını kullanmasını istemekte ve zaman zaman da art niyetli olan insanlar için “akletmezler mi?”, “düşünmezler mi?” şeklinde uyarılarda bulunmaktadır. Buradan da anlıyoruz ki İslâm’ın ilkeleri her ne kadar mutlak bir otorite tarafından konulmuş ise de, bu ilkeler insan tarafından samimi, objektif olarak irdelenmesi halinde doğruluğu anlaşılacak niteliktedirler. Bu nitelikte olan İslâm, kendinin sorgulanmasını, irdelenmesini yasaklamayıp, bilakis teşvik etmektedir. Bu amaçla Kur’ân-ı Kerîm’de 150 kadar âyette akli kullanma, düşünüp taşınma önerilmiştir. Örneğin; “...Aklınızı kullanacağınız umulur.”²⁹; “Aklını kullanan toplumlar için belgeler (kanutlar) vardır.”³⁰; “On-

23) Bakara, 2/75; Bu konuda geniş bilgi için bkz., Fahreddin er-Razi, *Tefsir-i Kebîr*, Trc. S. Yıldırım, L. Cebeci, S. Kılıç, C. S. Doğru, Ankara 1998, III, 74-97.

24) Hucurât, 49/ 6.

25) Bkz. K. Ajdukiewicz, *Felsefeye Giriş*, (3. baskı), çev. A. Cevizci, Ankara. Tarihsiz, s. 27-30, 47-49; A. Cevizci, *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, s.269.

26) En’am, 6/126.

27) Bakara, 2/73.

28) Bakara, 2/164.

29) Bakara, / 73.

30) Bakara, 2/164.

lar sağırdılar, dilsizdirler, kördürler. Bundan dolayı düşünemezler”³¹; “Aklınızı kullanasınız diye Allah hükümlerini size böylece açıklamaktadır.”³²; “...Eğer düşünürseniz, belgeleri (delilleri) size açıklamış oluruz.”³³; “... Biz âyetleri düşünen bir toplum için ayrıntılı olarak açıkladık.”³⁴; “(Ey Muhammed!) De ki: “Gelin, Rabbinizin size yasakladığı şeyleri anlatayım: O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anaya babaya iyi davranın. Fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin. Sizin de onların da rızklarını biz veriyoruz. (Zina ve benzeri) utanç verici çirkinliklere, bunların açığına da gizlisine de yaklaşmayın. Allah’ın haram (dokunulmaz) kıldığı canı haksız yere öldürmeyin. Düşünüp, aklınızı kullanasınız diye Allah bunu emretti.”³⁵; “Doğrusu, Allah katında canlıların en kötüsü, akıllarını kullanmayan, düşünmeyen sağırlar, dilsizlerdir.”³⁶; “...Yeryüzünde dolaşıp da, kendilerinden önce gelenlerin sonlarının nasıl olduğuna bakmazlar mı? Elbette ahiret yurdu Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için daha iyidir. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?”³⁷; “Yeryüzünde birbirine komşu kara parçaları, üzüm bağları, ekinler; bir kökten çıkan çok gövdeli ve tek gövdeli hurma ağaçları vardır ki hepsi aynı su ile sulanır. Ama biz ürünleri konusunda bir kısmını bir kısmına üstün, farklı lezzetlerde kıyıyoruz. Şüphesiz bunda aklını kullanan bir toplum için varlığın bilgisi hakkında deliller vardır.”³⁸

Bu gibi pek çok âyetler insanî çabayı, akli düşüncüyü ön plana çıkararak insana düşünme, irdeleme, sorgulama hakkı vermektedir. Buradan hareketle de İslâm’ın özellikle topluma yönelik olan yüzünün dogma olmadığı sonucuna varılabilir. Ayrıca bu âyetlerde verilen ilkeler her dönemde doğruluğunu ve geçerliliğini koruyacak nitelikte olması nedeniyle de İslâm’ın özünde bir çağdaşlık olduğu söylenebilir.

İslâm değişen koşulların uyumuna, verimliliğine binaen, son tahlilde her şeyi kuşatıcı olduğu ve din olmanın verdiği bir zorunlulukla, ilk bakışta temel inanılması gerekenleri koyması bakımından dogmatik bulunabilir. Fakat bu ilk inanç, bir kabul olmakla birlikte, İslâm kabullenilen şeyin sorgulanmasını istemektedir. Bundan dolayı genel anlamda İslâm dininde doğruluğun gerekçelendirilmesinin eleştirel olduğu görülmektedir. Dolayısıyla İslâm’ın, dogmacı bir din olmadığını, rasyonel ve çağdaş ilkelerle uzlaşı içinde olan bir din olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim M. Kemal Atatürk İslâm’ın en makul din olduğunu şu sözleriyle dile getirmiştir: “Bizim dinimiz en makul ve tabii bir dindir. Ancak bundan dolayıdır ki, son din olmuştur. Bir dinin tabii olabilmesi için akla, ilme ve mantığa uygun olması lazımdır. Bizim dinimiz bunların tamamına uygundur. Türk milleti daha dindardır. Yani bütün sadeliğiyle daha dindardır demek istiyorum.

31) Bakara, 2/171.

32) Bakara, 2/242.

33) Âl-i İmrân, 3 /118

34) En’am, 6/126.

35) En’am, 6/151.

36) Enfâl, 8/22.;

37) Yusuf, 12/109.

38) R’ad, 13/4.

Dinime, bizzat hakikate nasıl inanıyorsam, buna da öyle inanıyorum. Düşünceye aykırı, ilerlemeye hiçbir engel içermiyor.”³⁹

Bütün bunların yanında İslâm dininde imana dayalı, dolayısıyla akli aşan kısımlar olabilir. Fakat bir din için mutlak anlamda tamamen rasyonel bir olgu oluşmanın zor olduğu da bir gerçektir. Bu akli zorlayan rasyonel çerçeveye oturmayan metafizik kısım, çağdaş olmayı engellemediği gibi, dogmalığı da gerektirmez. Çünkü bu alan kişinin yaşamını doğrudan etki altına almamaktadır. Yine de İslâm dininde rasyonel olarak algılanması mümkün olan büyük bir alan vardır ve bu bizim aklımızın sınırlarını zorlamaksızın bir din anlayışına sahip olmamızı sağlamaktadır. İslâm açısından rasyonel alan maksimum düzeyde olmasına karşın, Kur’ân’da insan aklını zorlayan unsurlar ise asgari düzeydedir. Bilgi birikimimiz arttıkça aklımızın sınırları da genişlemekte, akıl alanı genişledikçe de dinde, daha önce farkında olmadığımız yeni alanlar fark edilmektedir⁴⁰. Ancak bunun için düşünmenin önündeki engeller kaldırılmalı, akıl etkin kılınmalı, zihni tembellek yok edilmelidir. Buradan da anlaşılacağı gibi, sorunun asıl kaynağı çağdaşlaşma-şıp çağdaşlaşmamakta değil, çağdaşlaşmaktan ne anladığımız ve Müslüman’ın kendisinin ne olduğunun farkında olabilesindedir. Nitekim genelde insanımızın, doğru anlama, doğru düşünme, doğru değerlendirmede, ciddi problemleri olduğunu, İslâm’ı doğru anlamadığımız için de sorunların kaynağını tespitinde zorlandığımız söylenebilir. Bunun için de düşünce tembelleği artık bitmeli ve bugüne kadar dini kendimizce oturttuğumuz yüksek yerden, hayatın içine alıp, hayatı yaşamada daha etkin bir rol üstlenmesine müsaade etmeliyiz. Aslında bu anlamda çağdaşlığın karşıtı olan dogmalığı İslâm’da değil, dindarlıkta, dindarın zihniyetinde, aramak gerekir.

Çağdaş ya da dogma olmamada asıl problemi **gelenek** anlayışı, gelenek din ayırımı noktasında aramak sanırım daha doğru olacaktır. Bir nesilden ötekine aktarılabilen bilgi, tasarım, inanç, hayat tarzı, dünya görüşü, davranış kalıpları olan gelenek (custom, tradition, folkway, usage); insanlar tarafından, karşılaşılan sorunları aşmak, çözüm bulmak için zaman zaman yardıma çağırılmasıyla ve zaman içinde kutsallaşmasıyla, dogma haline gelebilir. Dolayısıyla çağdaşlaşmanın önündeki en önemli engel İslâm ya da bilim değil, gelenekçilikdir. George Gadamer’in de dediği gibi; “Akli yorum ve bilim bakımından, tarihsel olan ile dogmatik olan arasında mutlak bir fark yoktur.”⁴¹

Çağdaşlaşma aslında geleceği, tarihsel olanı tehdit ettiğinden gelenek, kendini korumak için dinsel değerler kılıfına girmeye son derece eğilimlidir. Bu anlamda din, geleceğin en güvenli sığınağıdır. Toplumlar, eski geleneksel yaşayışlarını kolaylıkla din gereği imiş gibi bir duruma getirmeye müsaittirler. Çünkü gelenek için din şemsiyesi altında bulunmak, onu kutsallaştırıp korumaktadır. Din şemsiyesi altında bulunan gelenek,

39) M. K. Atatürk, *Söylev*, II/89; Sadi Borak, *Atatürk ve Din*, İstanbul 1962, s.34; İsmail Yakıt, *Atatürk ve Din*, (II. Baskı), Isparta 200, s. 11.

40) Bekir Karlığa, *İslami Bilgilerimizin Yeniden İnşası*, Derleyen: Mehmet Gündem, Milliyet.Gazetesi, 20.02. 2004.

41) Hans George Gadamer, *Truth and Method*, New York: Seabury Pres: 1975, s. XXI; Fazlur-Rahman, *İslam ve Çağdaşlık*, s. 69, 76.

kendinin en büyük düşmanı olan çağdaşlığa karşı olunca, dinin kendisinin çağdaşlığa karşı imiş gibi bir anlayış ortaya çıkmaktadır.

Gelenek tamamen ret mi edilmeli? Elbette hayır. Çünkü insanoğlu hayatı geriye dönerek anlar, ileriye yönelerek de yaşar. İslâm geleneğe ihtiyatla yaklaşmıştır. Örneğin: “Onlara Allah’ın indirdiğine uyun, denildiğinde, derler ki, -Hayır biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeye uyarız- derler. Ya ataları bir şeye akıl erdirememiş, doğru bir yola gidememiş oldukları halde de mi onlara uyacaklar?”⁴² Burada Kur’ân diyor ki, geçmişinizden size din adına gelenleri akıl ve ilim süzgecinden geçirin. Eskiye kutsallaştırıp dokunulmaz kılmayın.

Çağdaşlaşmak geleneğin en güçlü çerçevesinin değişmeye başladığını gösterir. Zamanın, çağın gücü böyle bir şeye insanı zorlar. Bunun için çağdaşlaşmayı kutsallaşmış gelenek boyunduruğundan kurtarıp hür düşünebilme ve “bence böyledir” diyebilme noktasına gelmek olarak anlayabiliriz⁴³.

Gelenekçi bir düşüncede, yenileşme, çağdaşlaşma kavramları olamaz. Çünkü gelenekçi düşünceye göre, hiçbir değişme iyi değildir, değişme ancak bozulmaya götürür.

Çağdaşlık yolunda dogmalanan geleneğin ne kadar vahim sonuçlar doğurduğunu İslâm tarihinde pek çok örnekte görebiliriz. 1830’larda Osmanlı sultanı II. Mahmut tarafından başlatılan en ciddi çağdaşlaşma hareketiyle pek çok olay yaşanmıştır. II. Mahmut çağdaşlaşma adına İstanbul’da tıp, mühendislik ve harp okulları açtığı gibi kılık kıyafet konusunda da bazı girişimlerde bulunmuştur. Hatta bir yüzyıl kadar sonra Mustafa Kemal Atatürk’ün uygulayacağı yöntemi o uygulamıştır. Bilindiği gibi, önce II. Mahmut’un kendisi, dönemine kadar alışlagelmiş padişah giysilerini çıkarıp o günün Avrupalısı gibi giyinmiş kılık kıyafet konusunda halkına örnek olmaya çalışmıştır⁴⁴. Bu girişimlerin sonucunda II. Mahmut o güne kadar Osmanlı’nın alışılmış giysilerinden biri olan sarığın yerine fesi getirdiğinde dönemin bazı çevreler bunu bir din sorunu yapmıştır. Yüzyıl gibi kısa bir süre sonra fes öyle bir dogma haline gelmiştir ki, Atatürk fesi çıkarıp yerine şapkayı getirmesine karşı duruşların sonuçları henüz hâfizalardan silinmemiştir. İşte bu din adına gelenekten kaynaklanan çağdaşlığa karşı gelen bir dogmadır.

Çağdaşlık sürecinde bunun gibi bir çok çarpıklıkların olduğu inkâr edilemez. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi çağdaşlık giyimden önce zihniyette olması gerektiği gibi her alanda olabilirse bir anlam taşır. Elbette bilim ve teknolojinin getirdiği koşullara uyum sağlayan giysiler üretmek gerekir. Örneğin şalvarla bisiklete rahat binemezsiniz. Napolyon dönemindeki er ya da subay üniformalarıyla giydirilmiş bir ordunun bugünkü savaşlarda herhalde yaşam şansı pek olmazdı. Ancak bunun bir ölçüsü ve diğer alanlarla dengesi sağlanmalıdır. Bu konuda Mehmet Ali Paşa’nın oğlu İbrahim Paşa bir Fransız gazetesine verdiği beyanatta şöyle demiştir: “Bir milleti çağdaşlaştırmanın yolu, ona apolet-

42) Bakara, 2/179.

43) Bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (4. Baskı), Yayına hazırlayan: Ahmet Kuyaş, İstanbul 2003, s. 19.

44) Berkes, *a.g.e.*, s. 184, 195, 196.

ler ve dar pantolonlar giydirmek değildir. Kıyafet topal bir insanı dimdik bir insan yapmaz. Kıyafetten başlanması yerine önce halkın kafasını aydınlatmak gerekir.”⁴⁵

İbrahim Paşa'nın bu tespitleri çok yerindedir. Çünkü o döneme bakacak olursak çok çarpıklıklar görmek mümkündür. II. Mahmut çağdaşlık yolunda ilerlemek için mühendishane, tıbbiye ve harbiye okullarını açmıştı. Ancak bu okullarda okuyabilecek temel eğitimi almış Müslüman öğrenci bulmakta hayli zorluk çekilmiştir. Öyle ki 1846'da tıbbiye mezunlarından Viyana'ya ihtisas için genç hekimlerden dört kişi gönderilmek istenmiş, ancak sadece bir Müslüman tıbbiye mezunu bulunabilmiştir⁴⁶. Diğer bir örnek; ilk Osmanlı Türkçe'siyle gazete 1831'de -o da gazete sayılırsa⁴⁷- “Takvim-i Vekayi” adıyla çıkmaya başlamıştır. Gerçek anlamda ilk gazete 1840'da “Ceride-i Havadis” adıyla çıkarılmıştır. Üstelik bir İngiliz tarafından. Oysa daha önceleri, Osmanlı İmparatorluğunun sınırları içinde, 1790'da Fransızlar Fransızca, 1821'de Rumlar Rumca gazete çıkmaya başlamışlardı⁴⁸. Osmanlı kendi ülkesinde çağdaşlığın göstergelerinden biri olan kitle iletişim araçlarından bir gazetenin çıkarılmasında bile bu kadar geç kalmasının nedeni, İslâm olmasa gerektir.

Sonuç

Modernlik ya da çağdaşlık batıda kilisenin katı dogmalarına ve geleneksel değişmez ilkelerine karşı gelişmeye başlayan bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Oysa İslâm'da böyle bir dogmatik bir tutum yoktur. İslâm zaten her türlü yararlı, insanlar için faydalı gelişmelere açık olmakla kalmayıp bunları bizzat desteklemiş ve yüceltmıştır. “*İnsanların en hayırlısı insanlara en faydalı olanıdır*” hadîsi bunun en güzel örneğidir.

“*Her şey Kur'ân'da yazılı, söylenmesi gereken her şey mükemmel ve eksiksiz olarak söylenmiştir, geriye salt tekrarlamak ve onlara uymak kalır*” anlayışı, varsayımdan öteye geçmeyen, kalıplaşmış, durağan bir İslâm anlayışı, gerçekte İslâm'ın özüne uygun düşmeyen, bir anlayıştır. Burada yaygın olarak bilinen tarihi bir olayı hatırlatmak isterim. Hz. Peygamber döneminde Yemen'e vali olarak gönderilen Muaz b. Cebel'e ne ile hüküm vereceğini sorunca, o “Kur'ân ile” cevabını verir. Hz. Peygamber, “Kur'ân'da yok ise” diye sorunca “sünnetle” yanıtını alır. Bunun üzerine Hz. Peygamber “onda da yoksa” sorusunu sorunca “kendi re'yimle” cevabını vermiş. Hz. Peygamber de buna itiraz etmediği gibi, Muaz b. Cebel de “O nasıl söz! Ey Peygamber, Ku'an'da ve sünnette olmayan var mı?” dememiştir. Ne yazık ki İslâm Dünyasında bu anlayışın aksine, her şeyi nasta arayanların, pek küçümsenmeyecek bir oranda olduğu da bir gerçektir. Böyle olduğu için de Müslümanlar yeterince kendi din anlayışlarına ve durumlarına eleştirel bir bakış açısı getirememiş, dinsel açıdan bir metin çözümleme ya da gerçek anlamda eleştiri bile mümkün olmamıştır. Günümüz ilahiyat fakültelerinde bile yeterince bu çaba

45) Frank Edgar Bailey, *British Policy and the Turkish Reform Movement*, Cambridge, MA. 1942, pp. 172.

46) Berkes, *a.g.e.*, s.187.

47) Bu gazete sadece Padişahın reformlarını tanıtan resmi bir gazete idi.

48) Berkes, *a.g.e.*, s.260.

gösterilememekte, hala yasak ve günah merkezli tartışmalar önemli bir yer tutmaktadır. Oysa bu anlayışın değiştirilmesi için, “İslâmiyet, tutucu, dogmacı bir dindir” anlayışının yanlışlığı açıkça ortaya konulmalıdır. Bunun için de öncelikle, öğrencilerimize bugün verilen “Felsefe” dersleri yanında daha kapsamlı, düşünmeyi, aklî çaba içine girip yeni yeni düşünceler üretmeyi destekleyen dersler verilmelidir. Müdafaacı, çekingen tutum yerine, değerlendirmeci, doğrularını rasyonel temellerde anlatabilen bir tutum geliştirilmelidir.

İslâm dini hayatîyetini devam ettirebilmek için çağdaş olmak durumundadır. Seyyid Ahmed Han’ın da dediği gibi, İslâmî bilimler çağın ihtiyaçlarına uygun yeni bir rasyonel yapıda formüle edilmedikçe diğer bütün dinler gibi İslâm da öldürücü bir darbe ile karşı karşıya kalacaktır. İslâm bu dönüşüme müsaittir. Aksi durumda geleneğin boyunduruğundan kurtulamayan bir din dogma olma haline gelmekle yüz yüzedir. Dini canlı tutmak onun hayatîyetini sürdürmek için çağın gereklerine cevap verecek şekilde yeniden belirlemeler yapılabilir. Çünkü durağanlık, İslâm’ın temelde karşı olduğu, dogmalığı getirecektir.

Bilindiği gibi İslâm itikat, ibadet ve muamelat olmak üzere üç bölümde değerlendirilmektedir. İslâm’ın ibadet boyutuyla çağdaşlığın ilgilenmeyeceğini, ya da dini görevleri yerine getirmenin çağdaşlığa engel olmadığını söyleyebiliriz. Burada önemli olan yaşam biçimidir. İslâm ise insanın yaşam şeklini çelik kalıplar içine almamış, esnekliklere, değişikliklere açık kapı bırakmıştır. Belli oranda itikat ve ibadet konusunda değişmez ilkeler öneren İslâm, insan hayatının iç içe olduğu sosyal yaşam hakkında evrensel prensiplerin gerçekleşmesi için gerekli yöntem ve tekniklerin belirlenmesini insan iradesine ve aklına bırakmıştır. İslâm’ın, bu bakımdan dogma değil çağdaş bir yapıda olduğu söylenebilir. Diğer taraftan itikat ve muamelat boyutuyla da İslâm’ın önemli ölçüde dogmatik bir din olmadığı açıktır. Nitekim İslâm bu konularda özgürlükçü, rasyonel, deney ve gözleme değer veren bir yaklaşım içinde sorgulayıcı bir tutumla inanç ilkeleri sunmaktadır. Muamelat alanında ise tamamen yaşanan anın koşullarına göre hükümlerin düzenlenebileceğinin yolu açılmıştır. Bu konuda Hz. Peygamber döneminde, Yemen’e vali tayin edilen Muaz b. Cebel ile başlayan ve Hz. Ömer ile devam eden insan ürünü hükümlerle insanların yaşamları kolaylaştırılmak ve büyük çoğunluğa yararlı olmak amaçlanmıştır. İslâm hukukundaki “Zamanın ve koşulların değişmesiyle, hükümlerinde değişmesi kaçınılmazdır” ilkesi bu konuda güzel bir örnektir. Dolayısıyla İslâm dogmatik bir din olmadığından dolayı onun çağdaşlaştırılma gibi bir problemi olduğu da düşünülemez. Zaten o çağdaşlığı kendi bünyesinde barındırmaktadır.